

Історія психології

Два роки тому увійшов в інтелектуальне повсякдення спецвипуск нашого журналу (2011. — №2. — 192 с.), присвячений 85-ій річниці з дня народження Володимира Андрійовича Роменця — видатного мислителя XX століття, фундатора української історико-психологічної науки, автора теорії вчинку та канонічної психології. А ще, трохи більше, ніж через рік, головню беручи за основу напрацювання провідних дослідників історико-психологічного процесу з України і Російської Федерації, побачив світ збірник статей “Психологія вчинку: Шляхами творчості В.А. Роменця” (К.: Либідь, 2012. — 296 с.), що продовжує тематичний напрям, започаткований виданням багатотомної “Історії психології” нашого відомого академіка. Низка оригінальних розвідок і концептуальних знахідок здійснена науковцями у 2012 році (№2. — С. 6–14 і №3. — С. 20–62), що випромінюють світло істини на вчинкову природу людського практикування — від суб’єктивності, культуронаслідування, діяльності і до творчості, самопізнання, самовизначення. Однак поліфонійно вособистіснений рух-розвиток історико-психологічного пізнання, у якому кожний дослідник більшою чи меншою мірою є теоретиком і практиком в одній особі, триває безперервно. Його результати об’єктивовані нижче у текстах нової підбірки наукових статей. Важливо, що її відкриває уперше перекладена на рідну мову наукова доповідь Володимира Андрійовича, виголошена ним 28 березня 1990 в Київському університеті імені Тараса Шевченка на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук (офіційні опоненти — М.Г. Ярошевський, К.О. Абульханова-Славська, І.Г. Белявський). Вона знаменує рефлексивний підсумок передостаннього етапу творчого шляху українського мислителя, а тому становить культурну вагомість як для істориків психології, так і для її теоретиків та методологів.

РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ

ПРЕДМЕТ І ПРИНЦИПИ ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Володимир РОМЕНЕЦЬ

Copyright © 1990; 2013

І. ВСТУП

Актуальність дослідження методологічних проблем історії всесвітньої психології (ІВП). Інтерес до історії народу, до етнічної культури загострюється у переломний, критичний для його долі період громадянської історії. Нові устремління до майбутнього, пристрасті сучасності передбачають опертя на досягнення пройденого шляху. Це повною мірою стосується й історії науки. Радянська психологія ніколи раніше не мала такої можливості,

Володимир РОМЕНЕЦЬ

яку вона має зараз*, — звернутися до свого минулого, до надбань зарубіжної психології, до сучасних її напрямів. Відкрито багато джерел, відновлена і відновлюється правда як про вчених, чиї імена мають світове значення, так і про простих трудівників науки.

ІВП є важким і водночас величним шляхом пошуку закономірностей, які керують людською природою, стає знаряддям самопізнання науки. Відкриваються горизонти для постановки цілей визначення шляхів її руху-пос-

* Нагадаємо, що розмова ведеться за рік і п’ять місяців до розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік.
— Перекладач.

тупу вперед. І чи не найголовніше, що ІВП не є пасивним придатком до теоретичної психології, становить, образно кажучи, живу плоть і кров її, використовуючи досягнення історичної психології. Отож психологія як наука збагачує своєю історією суперечливу систему знань. Завдяки *історичному плюралізму* своїх ідей оберігає себе від нав'язливого догматизму і тим упевненіше здійснює й реалізує свій творчий порив.

У радянській і зарубіжній психології існують значні розробки історико-психологічних проблем, що так чи інакше відображають настановлення на історію *наукової* психології. В них реалізовані як певне розуміння *предмета* історико-психологічного дослідження, так і *принципи* наукової розробки процесу становлення психологічних знань. Спираючись на досягнення сучасної психологічної думки, вважаю актуальним не тільки створити **нову теорію історико-психологічного процесу**, а й дати послідовний виклад наукових пошукувань, реалізованих у відповідних теоріях, системах, напрямках, школах *у зв'язку із історією людської культури*.

Предмет даного дослідження. Передусім виходжу із розуміння предмета ІВП як еволюції, розвитку, формування психологічних знань, а тому ставлю питання про форми їх виразу, тобто про їх присутність у фольклорі, мистецтві, релігії (теології), праві, медицині, філософії, в інших природничих та суспільних науках. У кожній із цих сфер людської діяльності наявне *початкове, засадниче, інтуїтивне* знання, яке набуває тієї чи іншої форми залежно від обдарованості і здібностей творця, його життєвих завдань.

Проблема людської психіки, особи загалом, осмислюючись сьогодні як проблема наукова, органічно пов'язана із різними формами людської творчості. Їх слушно розглядати стосовно наукової творчості не тільки як *антецеденти* (С.Л. Рубінштейн); існує перманентний взаємозв'язок наукового, художнього, правового та іншого розкриття психологічної природи людини. Відтворюючи ІВП в аспекті *культурології*, у роботі висвітлені багатоманітні витoki, творче коріння психологічних ідей, їх послідовне креативне перетворення. Це сприяє розв'язанню не лише суто теоретичних проблем психології, а й дає підґрунтя для утвердження гуманістичної спрямованості психології саме як науки.

Предмет історико-психологічного дослідження охоплює також питання про *перетворення*

предмета психології у процесі її розвитку. Йдеться про поступальне тлумачення природи психічного та його місця у світі. Психічне як суб'єкт діяльності (людини) співвідноситься із тілесними явищами і зовнішнім світом. Їх відносини відображають те чи інше розуміння природи психічного. Загалом у наших історико-психологічних публікаціях (див. публікації) звертається увага на *три тенденції у визначенні предмета психології*: 1) утвердження специфічності, спонтанності, автономності психічного, активності його проявів, зокрема, з орієнтуванням на дуалістичне зіставлення тіла і душі та з подальшим закономірним пошуком своєрідного містка між тілом і душею (Р. Декарт, Б. Спіноза та ін.); 2) ідея ототожнення за змістом суб'єктивно-психічного і тілесно-психічного, що уможлиблюється на засадах інтроспективного або об'єктивно вираженого (поведінкового) підходу; 3) логічний взаємоперехід об'єктивного і суб'єктивного як процесна хвиля становлення, визначення і формування психічного у зв'язку з **учинковим осередком**.

Зупиняючись перш за все на аналізі вчинку як логічного осереддя ІВП, передусім рефлексуюмо *історико-психологічне зрушення* акцентів у вчинковому логічному осередку. З'ясувавши у зв'язку з цим провідні проблеми розвитку психології у різних регіонах світу, безпосередньо підходимо до встановлення *п е р і о д и з а ц і ї* ІВП. У підсумку утвердження єдності предмета і принципів історико-психологічного дослідження дає змогу вперше встановити *культурологічну періодизацію ІВП* як базис для історико-психологічної орієнтації і для досягнення кінцевої мети пошукування – *побудови моделі історико-психологічного процесу*.

Мета дослідження – *розкриття єдності предмета і принципів становлення історико-психологічного знання для побудови ІВП*.

Спираючись на значні досягнення передусім радянської історіографії психології (Б.Г. Анан'єв, Е.А. Буділова, Л.С. Виготський, А.М. Ждан, Г.С. Костюк, В.М. Нічик, П.М. Пелех, А.В. Петровський, М.С. Роговін, О.О. Смірнов, О.М. Тутунджян, М.Г. Ярошевський та ін.), дореволюційної (Е.А. Бобров, М.І. Владиславлев, Ф.А. Зеленогорський, М.М. Троїцький та ін.), враховуючи при цьому розробку проблем історіографії в зарубіжній психології (Е. Борінг, В. Вудвортс, Е. Гартман, Д. Клейн, Р. Ландін, Р. Мерфі, Ю. Петер, Т. Рібо, П. Фресс та ін.), було визначено **цїлі**: 1) розробити сукуп-

ність принципів дослідження для кваліфікації історико-психологічних знань у процесі їх становлення, 2) подати картину історичної зміни предмета психології, 3) користуючись відповідною методологією, розробити на науковій основі та у зв'язку з психологією творчості принципи викладу історико-психологічного матеріалу, які сприяли б усвідомленню не тільки їх пізнавального значення, а й стали б інструментом формування творчої особистості психолога – вченого, викладача, практика.

Головне завдання дослідження: *розробка комплексу методологічних прийомів вивчення джерел історико-психологічних знань для періодизації і створення ІВП.* Крім того, використовуючи досягнення сучасної психологічної науки у витлумаченні текстів, пов'язуючи розробку історіографії психології із співпричетними питаннями психології творчості, ставляться також такі завдання: 1) обґрунтувати *логічний осередок* історико-психологічного дослідження, 2) з'ясувати *провідні проблеми* психології на основних етапах її становлення у різних регіонах світу, 3) розробити відповідно до логічного осередку і провідних проблем *принцип періодизації ІВП* та її багатовимірну схему, 4) *створити ІВП* у формі навчальних посібників для студентів психологічних факультетів і відділень університетів.

Гіпотеза та обґрунтованість структури дослідження. Визнавши вчинок за логічний осередок системи психології, до чого підводять сучасні досягнення цієї науки, гіпотеза формулюється так: *історико-психологічним осередком повинен бути також учинок у його історико-науковому витлумаченні.* Причому у вченнях кожної епохи у структурі вчинку ставляться певні акценти. У цьому єдині історична психологія й історія психології. Послідовність у зсуві акцентів із ситуації на мотивацію, від неї на дію і післядію визначає основні віхи у розумінні, витлумаченні поведінки людини, в дослідженні психіки у цілому.

Поступальна хода у тлумаченні вчинку вказує на шлях виявлення **основних проблем психології** в кожну епоху її становлення. Вчинок постає *опосередкованою ланкою* між психікою та її об'єктивним корелятом (світом, іншими людьми), між психікою і тілом, між структурними компонентами психічного, так що зрештою людина *пізнає себе*, здійснюючи вчинок та аналізуючи його наслідки.

На основі розгорнутого історико-психологічного осередку в його зв'язку з основними,

також історико-психологічними, проблемами з'являється можливість створити *періодизацію ІВП*. У цьому разі виходимо із припущення, що з урахуванням послідовності у зсуві акцентів у структурі вчинку і порядку розгортання основних проблем психології в її історико-науковому русі-розвитку загальна періодизація ІВП визначатиметься такими принципами: 1) наявністю кореляції із сутністю, котра зберігає існування психіки, 2) феноменологічною зміною форм психічного, котре рухається до виразу своєї справжньої сутності, 3) розумінням психіки як розгортальної себе в освоєнні світу і 4) як такої, що пізнає себе у цьому освоєнні та формує установку на самотворення. Власне у цих засновках концептуально й полягає обґрунтованість структури пропонованого дослідження.

Методи дослідження. Відбір матеріалів із ІВП припускає аналіз джерел, створених у провідних культурних (західних і східних) регіонах світу в історичній наступності та зі з'ясуванням ідейних паралелей (головно з допомогою порівняльно-історичного аналізування психологічних праць), співвідношення вертикальних і горизонтальних історико-психологічних зрізів.

У психологічному джерелі визначаються: а) співвідношення логічного осередку і системи психології, б) опосередкований образ і його зв'язок з логічним осередком твору окремого автора та інших його праць з історико-психологічним процесом у цілому, в) складові частини психологічного твору, г) місце даної психологічної теорії у загальному історико-психологічному процесі, д) загальнокультурне значення науково-психологічного твору, е) його зв'язок з творами інших форм віддзеркалення (художньої, правової і т.п.) певної епохи, ж) інваріантне ядро психологічної системи і творча обробка його у зв'язку з особливостями культури тієї чи іншої епохи, з) класичний твір в історії психології у форматі історичної психології, досягнень суміжних і несуміжних наук, звичаїв і вдач окремого народу, що долучається до поняття історизму, і) можливі шляхи творчого розвитку ідей, що наявні в конкретному психологічному творі, к) психологічний твір як феномен життєвого і творчого шляху вченого, мислителя.

Загальнонаукові і філософські принципи історико-психологічного дослідження. Вони використані для визначення історико-наукової цінності психологічного джерела, його місця у русі-розвії світової і національної передової

думки, а також для виявлення міждисциплінарних зв'язків і наступності наукових ідей, що утверджує *гуманістичний* принцип історіографії психологічних досліджень.

Нове у розробці історико-психологічних проблем.

А. Існуючі капітальні дослідження з історії психології – вітчизняної і зарубіжної, звернені перш за все до фахівців із історії психології, є **науковими** працями. Нами здійснена спроба, зберігаючи науковий характер свого пошукування, дати в руки всіх, хто вивчає історію психології, навчальний посібник із докладним викладом класичних джерел на основі самостійно створеної *теорії історико-психологічного процесу*. При цьому, головним чином, спираємося на ідеї С.Л. Рубінштейна про вчинковий осередок психічного, застосувавши їх до названого процесу, і на теорію М.Г. Ярошевського про форми детермінізму в історії психології. У підсумку сформульована авторська ідея про вид детермінації, пов'язаної із вчинковою формою поведінки. Це означає, що *вчинок є спосіб самодетермінації* в людській поведінці, що розгортається на основі самопізнання і самотворення з формуванням сенсу життя. Психологічна проблема останнього виявляється в ІВП, зокрема, у працях Марка Аврелія, представників патристики, Дж. Мірандоли, Г.С. Сковороди, В.В. Зеньковського, Е.Н. Трубецького, А. Камю, М.М. Рубінштейна, В. Франкла, С.Л. Рубінштейна та ін.

Б. Вперше детально розроблена у світлі запропонованої теорії історико-психологічного процесу психологія середніх століть – особливо її патристичний напрям. Показані важливі психологічні відкриття у рамках і на противагу завданням патристики: подані теорії життєвого і творчого шляху людини, її життєвого призначення, сенсу життя як психологічної проблеми, питання історичної і філософської психології.

В. Уперше висловлені та інтерпретовані психологічні ідеї патристики в Україні у XIII–XV століттях, що знайшло віддзеркалення в низці публікацій (Роменець, 1986, 1987, 1988). Це дало змогу простежити у цілісності початкові етапи вітчизняної психології і зрозуміти досягнення психологічних досліджень у наступні епохи. Вперше подані та витлумачені три психологічних трактати першої чверті XVII століття, що слугували підручниками психології у братських школах (перш за все в Києві) і, ймовірно, в Білорусі. Мовиться про два психологічні трактати К. Саковича (“Арис-

тотелівські проблеми, або питання про природу людини із доповненням передмов весільних і похоронних обрядів, складених Каллістом Саковичем” і “Трактат про душу, написаний високоповажним отцем Касіяном Саковичем”) та один анонімного автора з ініціалами Г.Т. (“Душевник”). Нами здійснено перевидання цих трактатів з використанням сучасного наукового апарату. Крім того, вперше якомога повно досліджена наукова, педагогічна, суспільно-політична та адміністративна діяльність С.Л. Рубінштейна в Україні на основі вивчення архівних матеріалів Одеського університету (Роменець, 1989). Всього із історії психології в Україні нами опубліковано 15 наукових праць, що охоплюють якнайдавніший (міфологічний) період вітчизняної психології, психологію епохи Київської Русі, період XIII–XV століть, психологію у братських школах та Києво-Могилянській Академії, психологічне вчення Г.С. Сковороди, психологію другої половини XIX, а також історію радянської психології в Україні (Роменець, 1965, 1968, 1971, 1973, 1978, 1981, 1983, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989).

Г. Створена схема ІВП, що увійшла до курсу “Історії психології”, яка читається нами на психологічному відділенні Київського університету імені Тараса Шевченка.

Д. В історико-психологічному аналітичному розрізі висвітлена еволюція тем людської культури: “Переможця” Мікеланджело, Фауста, Дон-Кіхота, Дон-Жуана, східного Фауста з роману У. Чененя, Тарквінія і Лукреції, Амура і Психеї, Великого Інквізитора та ін., що знайшли вираз у філософії, науці (особливо – психології), художній літературі, живописі, скульптурі, музиці, фольклорі. Відстежена найважливіша психологічна тема, що “передбачена” (за висловом С.Л. Рубінштейна) у художній формі і що знайшла потім спеціальне наукове втілення – тема “втечі від свободи” (Мікеланджело, Шекспір, Спіноза, Шиллер, Ф. Достоевський, В. Розанов, М. Бердяєв, З. Фройд, Е. Фромм) (Роменець, 1966, 1978, 1983, 1988).

Е. Обґрунтовані принципи і методи багатовимірної і зв'язного аналізу психологічного твору, задіяного до історико-психологічного процесу.

Ж. Аргументовано прогностичне значення історії психології в контексті актуальних проблем сучасної психології, зокрема, пов'язаних із діяльністю самопізнання, самотворення у зв'язку із пошуком сенсу життя як установки вчинкової активності людини.

3. Використовуючи свій багаторічний науковий і викладацький досвід роботи в НДІ, досвід читання курсу ІВП в Київському університеті імені Тараса Шевченка, нами видано низку посібників з історії психології, що охоплюють чотири періоди – міфологічний, Стародавнього світу, середніх століть, Відродження, XVII століття (бароко), а також XIX і XX століть [2–5]. Підготовлений рукопис посібника з історії психології епохи Просвіти, який довершує повну ІВП та відображає важкий шлях об'єктивного становлення психологічних знань як пафос самопізнання окремої людини і людства у форматі досягнень світової психологічної думки.

Практичне значення наукових публікацій з ІВП у зв'язку із розробкою предмета і принципів історико-психологічного дослідження зводиться до таких аспектів:

- підготовлені навчальні посібники з історії психології із відповідним грифом Міністерства вищої освіти УРСР для майбутніх психологів і філософів, що розкривають процес історичного становлення психологічних знань у єдності з життєвим і творчим шляхом ученого, історико-культурною ситуацією епохи (Роменець, 1965, 1971, 1973, 1978, 1983, 1989, 1990);

- переосмислені класичні першоджерела, що висвітлюють історичний рух-поступ психологічної думки у форматі практичної спрямованості та задля актуалізації самопізнання і самовдосконалення людини, у зв'язку з чим розкривається зв'язок психології з етикою, естетикою, гносеологією (Роменець, 1965, 1981, 1982, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990);

- історико-психологічний процес інтерпретований нами таким чином, що набув евристичної і прогностичної значущості, зважаючи на ті наукові проблеми, які перебувають на передньому рубежі науки та підлягають першочерговій розробці (Роменець, 1978, 1983);

- ІВП подана як *шлях становлення психологічних знань* у зв'язку з історією культури людства, що допомагає студенту-психологу оволодіти принципами пошуку цих знань, поєднати логіку історико-наукового процесу і наукові настановлення конкретного мислителя, ученого-творця (Ярошевський, 1969; Роменець, 1978, 1988);

- поєднання проблеми ІВП і психології творчості в культурологічному контексті уможливило змодельовання пройденого шляху становлення психологічних знань, котрий наповнений суперечностями між пізнаним і не-

пізнаним (“вчене незнання” – М. Кузанський), які є важливим *стимулом пізнання* психічної природи людини (Роменець, 1965, 1988);

- підібраний матеріал і логіка розкриття предмета ІВП, враховуючи поставлені навчальні та виховні цілі, сприяють повноцінному формуванню фахівців-психологів, оптимізують розвиток їхніх особистісних рис як майбутніх учених, викладачів, практиків-гуманітаріїв (Роменець, 1973);

- продемонстрована можливість використання історико-психологічного матеріалу в медичній практиці, зокрема, у спілкуванні лікаря і хворого в екстремальних ситуаціях (Роменець, 1989), у справі виховання творчих здібностей студентів художніх, театральних ВНЗ, консерваторій (головно на матеріалі розділів, що розкривають найважливіші проблеми творчості, життєвого і творчого шляху людини) (Роменець, 1968, 1971, 1973, 1988);

- підготовлена розгорнена програма нормативного курсу з історії психології, що прийнята Держкомосвіти СРСР для публікації у збірнику навчальних програм для психологічних факультетів і відділень університетів.

II. ВЧИНКОВИЙ ПРИНЦИП В ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ

Вивчення історії психології допускає певне “перенесення” матеріалу в ту чи іншу психологічну систему, пошук її логічного осередку, співвідношення з нею всіх елементів цієї системи. Адекватне відтворення ідей певного часу у зв'язку з його культурою – перше завдання, яке постає перед істориком психології, котрий покликаний пережити “дух часу” і, на підставі цього, розмістити дану теорію на лінії розвитку науки, що визначається вирішальним перетворенням її головного осередку.

У сучасній психології все більше утверджується думка, що єдиним механізмом, який знаходиться у фокусі психічної діяльності, є той, що уможливорює структуру вчинку. *Вчинковий принцип* дає змогу побачити логічну структуру психології, будувати її систему, вказує на шлях становлення психології як самостійної науки із її *психологічними* закономірностями. Зрозуміти історично усвідомлювані форми вчинку означає осмислити якісно відмінні етапи становлення самої психології, зрозуміти її історію. Саме структура вчинку в його історичному опрацюванні відкриває горизонти дійсних зв'язків психології з ху-

дожним відображенням світу, зосереджує дослідницьку увагу на евристичній взаємодії між ними. Отож природно, що вчинок виявляється також загальним феноменом людської культури (Роменець, 1978, 1983).

Логічна структура психології повинна відображати історичні досягнення науки, сприяти тому, щоб пережити і категорійно відтворити її історію. Вчинок, який став її центральним осередком, був результатом розвитку внутрішньої логіки даної науки. Тепер він має бути суддею її історії (Роменець, 1965, 1981).

Система психології є не тільки історичним, або лише логічним феноменом. Вона охоплює у життєвій єдності логічне та історичне. Логічні суперечності системи, вирішуючись, стають фактами історії науки. Йдеться не про історичну форму системи, не про її змістове раціональне зерно, а про те, що один і той же феномен системи в один й той же час постає і як історичне, і як логічне. Якнайповніше це виявляється у зв'язку *логічної та історичної структури вчинку* (Роменець, 1965, 1978, 1983). Нами показано, що логічна структура вчинку в кожному історичному періоді містить у собі ситуаційний, мотиваційний, дієвий і післядієвий компоненти (Роменець, 1971, 1978, 1989, 1990). Критерієм визначення цієї зрілості вчинку аргументовано є акценти ситуативні, мотиваційні, дійові і післядійові. Відтак кожний історичний рівень психології *ставить свої акценти* у цій структурі вчинку, а їх зсув визначає в найсуттєвіших рисах зміст, значення історії психології, передусім перехід до нової позиції бачення предмета, з якого поле даної дисципліни відкриває своє зростаюче багатство. Вчинок розглядається як логічний осередок саме тому, що як психологічний феномен він є осередком або згустком психічного перетворення (Роменець, 1971).

1) Вчинковий осередок і періодизація ІВП

Основні суперечності ситуації, мотивації, вчинкової дії і післядії виразно виявляються у поведінці людей, що знаходить відображення у певних психологічних пошуках. Завдяки розкриттю вчинкового осередку історія психології одержує логічну зв'язність, переконливу послідовність. Моменти вчинку – ситуаційний, мотиваційний, дії і післядії – позначають основний зміст головних етапів ІВП. Ситуаційна сторона вчинку зосереджена в міфологічній психології, психології Стародавнього світу і середніх віків, мотиваційна –

визначає основні віхи становлення психології від епохи Ренесансу до Просвітництва включно, дієва і післядієва – стають основним фокусом у вивченні психології XIX і XX століть (Роменець, 1983).

2) Ситуативний принцип періодизації ІВП

Ситуація значень. Ситуація у цілому психологічно постає як залежна і водночас незалежна від людини. У першому відношенні виявляється *фаталістичне* тлумачення вчинку. Проте людина знаходить щілину в такій приреченості, протиставляє їй свою ініціативу – відносини *магії*, хоча остання й припускає фаталістично непорушний загальний зв'язок світових подій. Фатум і магія пов'язуються із *значенням*, яке визначає перший рівень психологічних переконань. Якщо все у світі взаємозалежно, приречено, то будь-яка подія може бути знаком, що вказує на цю приреченість. Ритуали, пов'язані з народженням, віковими ініціаціями, шлюбними стосунками, вихованням юного покоління, нормами поведінки, смертю, способами поховання людини, призначені перш за все для виживання роду, для його благополуччя.

Багатоманітні форми уявлень про природу душі у світі панування міфології виявляють відносини між фатумом, магією та абсолютизованим значенням тієї чи іншої події (Роменець, 1983). Водночас людина знаходить подвійність цього значення: фаталістські та магичні передумови поведінки примушують саму людину усвідомити світ і свою природу як такі, що містять конфліктні відносини.

Конфліктна ситуація. В навколишній природі, у собі самій людина передусім помічає поляризовані, контрастуючі сутності. Стародавні і середньовічні психологічні вчення містять поляризації, що відображаються у поняттях: “вроджене – набуте”, “атоми – пустота”, “вологе – сухе”, “форма – матерія”, “елементи світу (повітря, вода, вогонь тощо) – відповідні почуттєві якості”, “природна обдарованість – здобуте в навчанні”, “життя – смерть”, “смерть – безсмертя”, “еманація – екстаз”, “душа світова – душа індивідуальна”. Усвідомлюючи ці поляризації, людина потрапляє у конфліктну ситуацію, а тому вмотивується і діє відповідним чином. При цьому мотивація, дія і післядія не мають принципово нового психологічного змісту порівняно з тим, що наявний у самій ситуації. Відтак на цьому рівні розвитку психології вони ситуативні за

своїм характером. Якщо ритуал підтримує людську спільність, то будь-який відхід від його канону, зневага до нього, несумісні із перебуванням у цій спільності (общині, племені, народі) (Роменець, 1983).

Виникає ідея зведення поляризованих світових сутностей із долученням психологічних визначеностей до єдиної основи. Людина приймає ці сутності як дані природою, богами, демонами та ін., намагається їх узгоджувати в цілях виховання тощо. За основу такого узгодження були взяті вимоги “золотої середини”, “нічого надміру” (Стародавній Китай, Стародавня Греція). На цьому етапі становлення психологічних знань виявляється також зведення однієї із цих сутностей до іншої – індивідуальної душі до світової, де – до Дао та ін.

Колізійна ситуація. У середньовічній, зокрема патристичній, психології зведення поляризованих сутностей не допускається. Людина не може злитися із божественною сутністю, як це було, скажімо, в неоплатонізмі, хоча за теологічним ученням має психологічну структуру, подібну “структурі” бога (потрійної підстави – “бути”, “знати”, “хотіти”). Лише ідея опосередкування через образ боголюдини стала зв’язувальною ланкою між цими сутностями. Загалом же ідея співвідношення тварності і творця ще містить у собі моменти низькості сорту в психіці людини. Звідси постає психологія гріховності, опис якої наповнює праці авторів патристичних творів на тему про душу. Протиставлення способів життя – безвадного та гріховного – одержало концентрований вираз в ідеї двох градусів – божественного і людського (праці Августина); непримиренність до всього тільки людського, світського, позбавленого святості, породила колізійну форму психологічного мислення. Відкидання гріховного в людській психіці приводило до перетворення духовного, а після смерті – також і тілесного, тому що тіло позбавлене всього того, що пов’язувало його із предметно-матеріальним світом, а тому мислилося як здатне відродитися у своїй одухотвореності. Так виникає великий інтерес до вивчення будови і функціонування людського тіла (Роменець, 1983).

Патристичну психологію, що розглядала в єдності душу і тіло, слушно тлумачити як *антропологічну*. Оскільки досягнення ідеального стану, вищих рівнів духовності вважалося кінцевою метою людини, то таке досягнення пов’язувалося із становленням, розвитком психічного. Це передбачало вивчення різних

вікових відрізків людського життя, основних зсувів у духовному формуванні особистості – від свідомості буденної до релігійної (після перетворення). Звідси походить освоєння теологічної форми представниками патристики найважливішої проблеми перебування людини у світі: має місце перетинання, а не злиття двох сутностей – людського і божественного, що в науковому розумінні мислиться як людський спосіб самоосягнення світу (С.Л. Рубінштейн, 1957, Роменець, 1983).

Як панівна форма ідеології середніх віків, патристика охоплювала психологічні та інші теорії, великий природничо-науковий матеріал, розвивала реалістичні передумови психологічного мислення. Виникла потреба в логічно чіткому, послідовному, а не тільки інтуїтивно-пошуковому і фантазійному, відтворенні побудови світу і людини. Розробка цих проблем продовжувалася у формі схоластики, котра створила своєрідний категорійний стиль мислення. У психології виникає тенденція поступового відходу від життєвих колізійних зіставлень; навпаки, відношення до осягнення психологічних проблем стало “академічним”. Розуміння предмета вважалося достатнім, якщо його можна було підвести під ту чи іншу категорію, а потім створити з категорій координатну і субординаційну мисленнєву мережу.

Аристотелівська тенденція у психології, що йшла через арабський світ до Західної і Східної Європи, виявилася у створенні двох психологій – *категорійно-теоретичної та емпіричної*. А тому виникла проблема їх поєднання. Великий досвідний матеріал, зібраний і пережитий схоластами-ученими (П. Абеляр та ін.), був підданий категорійній обробці, хоча пряність цієї обробки мала присмак гіркоти: нерідко навішувалися етикетки абстрактних категорій на живі феномени людської психіки. Філософи намагалися утримати у своїх системах психологію “золотими ланцюгами” категорійного ладу. Під ці категорії можна було підвести не тільки психологічні факти, а й факти всіх тогочасних наук, адже всі категорії філософського порядку сутнісно мали відношення до будь-якого емпіричного фактажу. Отож категорійне пояснення виявилось значною мірою ілюзорним. Такий стан у розвитку схоластичної психології найбільше зачіпав університетську психологію другого періоду середніх віків. Риси схоластики ще довго супроводжуватимуть психологію й у навчальних закладах XVII і навіть XVIII століть

(Києво-Могилянська Академія та ін.), (Роменець, 1986). З часом досвідний матеріал усе більше вимагатиме узагальнення не категорійно-метафізичного, а понятійно-наукового. Таке узагальнення буде розгорнене вже в епоху Відродження. Розподіл психології на раціональну і досвідну буде здійснений Х. Вольфом тільки у XVIII столітті на основі лейбніцевської філософсько-психологічної системи (Роменець, 1978, 1990).

3) Мотиваційний принцип періодизації ІВП

Інтерес до досвідного характеру знань у розвитку психології Відродження був пов'язаний перш за все із з'ясуванням рушійних сил людської поведінки, які тепер вбачалися не у пануванні фаталістичної сторони ситуації, а в тому, що людина сама себе утверджує і цим визначає свою долю. А це є свідченням того, що психологія переходить на *мотиваційний рівень* інтерпретації свого предмета.

Основна мотиваційна суперечність учинку як осередку ІВП зводиться до того, що мотивація у своїх реалістичних й ідеалізованих компонентах є одночасно усвідомленою і неусвідомленою. В епоху Відродження був закладений ґрунтовний фундамент для вивчення мотивації у цій її суперечності, що відповідало на ситуативному рівні залежності і незалежності ситуації від людини. Найяскравіше вказана проблема була поставлена й адекватно розв'язана у XVII столітті (Роменець, 1990). Переживання усвідомленості волі та інших якостей було оголошено ілюзорним (Б. Спіноза). Г.В. Ляйбніц створив оригінальне вчення про співвідношення свідомого і несвідомого ("апперцепція", "малі перцепції"). Неусвідомлене в епоху Просвітництва витлумачувалося, зокрема, як обман (свідомий) неосвічених, причому найбільше – у питаннях релігії.

У гегелівській "Феноменології духу", як найглибшому психологічному творі, було виявлено суперечливу єдність свідомого і несвідомого у процесі саморозкриття духу. Йому (духу) здається, що окремі форми свідомості є адекватним віддзеркаленням абсолюту (об'єктивно існуючого світу. – В.Р.); в подальшому самовиявленні духу з'ясовується, що ця адекватність – ілюзорна. Форма свідомості, котра виявляється, вочевидь має неусвідомлений підтекст: у такому розгортанні співвідношення свідомого і несвідомого компонентів у мотиваційний період ІВП наявний смисл її феноменологічного духу (Роменець, 1978).

Оскільки мотивація має подвійний характер (вчиняти чи не вчиняти, або вчиняти так чи інакше), то людині доводиться вибирати, чи ставати на певну позицію, чи на сторону мотивації. Виникає велика специфічна проблема психології Відродження – "боротьба мотивів" як основа самовизначення людини. Вона або застрягає у схоластиці цієї боротьби (герой Панург із роману Ф. Рабле), або формує у підсумку *переконання* (герой Шекспіра), щоб зробити вчинок вільним від "розірваної свідомості" (Гегель).

Співвідношення свідомого і несвідомого компонентів у мотивації в досліджуваній період ІВП постає у формах творчої інтуїції (Р. Декарт), уяви (Й.Г. Фіхте), понять "малі перцепції" та "апперцепція" в лейбніцевській психології, уявлень про феноменологічну єдність свідомого і несвідомого в гегелівському психологічному вченні. Із співвідношення цих компонентів психічного вимальовувалася лінія становлення *мотиваційного принципу* в його особливих формах (імпульсна, емоційна, розсудливо-емоційна, раціоналізувальна, розумна, інтуїтивна). Нами доведено (Роменець, 1988, 1990), що до цих форм мотивації була звернена увага Валли, Спінози, Лабрюйєра, Ларошфуко та інших мислителів. Початкова суперечність мотивації спричиняє побудову теорій поведінки людини в бароківському дусі. За зовнішньою усвідомлюваною пристойністю приховується егоїстична тенденція, самолюбність, мотив самозбереження. Тому була створена з'ясувальна психологія, яка прийшла на зміну психології ідеалізованого духовного світу людини.

Отже, прийняття рішення як окремий принцип мотиваційного рівня ІВП охоплює XVII століття та епоху Просвітництва. Таке прийняття як психологічний феномен припускає взаємовідношення почуття, інтелекту і волі. Р. Декарт, Б. Спіноза звернули увагу на емоційний та інтелектуальний компоненти ухвалення будь-якого рішення, що протиставляється боротьбі мотивів (Роменець, 1990). Вольовий аспект у прийнятті рішення охоплює вже психологію першої чверті XIX століття. Гостро дисонують філософський аналіз волі (А. Шопенгауер та ін.) і психологічний. Волюнтаризм у психології проходить через усе це століття, де його родоначальником слушно вважати представника природничо-наукової психології Т. Рібо і фундатора психології свідомості як наряду В. Вундта (Роменець, 1978). Ухвалення рішення вступає в дію, коли

зникає, зліквідовується боротьба мотивів, і свідомість звужується до усвідомлюваної “точ-ки”; залишковий компонент альтернативи перетворюється на мету, яку треба здійснити за допомогою засобу. Так здійснюється перехід до розгортання основної суперечності вчинкової дії.

4) Вчинкова дія і післядія як принцип періодизації ІВП

Категорія дії виразно постає у психології XIX і XX століть. Г. Спенсер, В. Джемс, Ж. Піаже, Л. Виготський, А. Валлон, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та інші обґрунтували віхи у розвитку *ідеї дії*; тому дія як принцип витлумачення психічного донині визначає наукову тенденцію у розвитку психології (Роменець, 1977, 1978, 1989). Психіка мислиться як засіб і як мета. Як засіб вона переважно є інструментом адаптації організму до середовища, і це визначає головним чином природничо-наукову тенденцію психології. Навіть психологія свідомості (В. Вундт та ін.) не залишає за психікою повноти її самодостатності, а привносить у неї елемент пристосування до оточення. Ж. Піаже розглядає як перший принцип дослідження психічного адаптацію з її двома сторонами – асиміляцією та акомодациєю, чим витлумачується стан рівноваги організму і середовища. Оскільки рівновага постійно порушується, то в дію вступає механізм реадaptaції. Провідні напрями психології XIX і XX століть, у тому числі й “кібернетичний”, описують психічне як функцію пристосування до середовища – природного і соціального. Вони відрізняються між собою тим, яке відношення встановлюють між цими двома сторонами життя людського організму.

Психологи, віддаючи перевагу принципу адаптації, немов утрачають психіку у її самоцінності. Адже психіка – не тільки інструмент пристосування до середовища, а саме життя людини, її переживання і ставлення до світу, а тому має свій зміст. Вона самодостатня подібно до лейбніцевської монади. “Філософія життя”, до якої належить і психологія життя з її принципом переживання, вивчає як свій предмет безпосередню сторону психічного (Роменець, 1989). У В. Вундта також знаходимо ідею психології як безпосереднього досвіду. Відтак виникає настановлення, що психіка не лише чомусь слугує, але й реально є, переживається, самопостає, стає дзеркалом Всесвіту.

У навчальних посібниках (Роменець, 1978, 1983) показана важливість виникнення двох

психологій. Одна з них тягнеться до предмета і методів природничо-наукового характеру, інша – до екзистенційно-гуманістичного витлумачення психологічних феноменів. Не дивлячись на відмінність цих настановлень, вони йдуть назустріч одне одному. Природничо-наукова психологія з новим методологічним інструментарієм відтворює тенденції психології XVII століття: перехід від рефлекторної дуги до рефлекторного кільця і далі – до спіралі. Дж. Дьюї аргументує той факт, що рефлекторна дуга самодостатньо не працює, адже сліпа і вимагає перманентної наявності подразника до дії. Це ж стверджує І.П. Павлов, коли виявляє, що навіть на рівні інстинкту закінчення однієї рефлекторної дуги є початком наступної. Організм має у собі мету, що дає підставу відомому фізіологу створити суперечливий термін “рефлекс мети”. Аналогічну думку висловлює В.М. Бехтерев. Е. Толмен створює *purposive бігевіоризм*: ідея організму охоплює ідею мети. Організм прагне насолоди, тому принцип гедонії закладається в основу кібернетичного витлумачення психіки. “Нова фізіологія” М.О. Бернштейна розвиває ідею зворотного зв’язку, а суб’єктивний бігевіоризм, сформульований Дж. Міллером, Ю. Галантером, К. Прібрамом, йде тим же шляхом. Фізіолог П.К. Анохін можливо більше, ніж психологи, розвивав теорію функціонального механізму дії, у якій органічно поєднані у принципі зворотної аферентації “механіцизм” і “телеологія”. Б. Скіннер у теорії оперантної поведінки зробив основне опертя на зворотну дію результату поведінкового акту на саму установку до дії. Вчинковий принцип *післядії* був закономірним наслідком розвитку також природничо-наукової тенденції у психології.

Значущість учинкової післядії виявляється у різних психологічних теоріях радянських учених: Д.Н. Узнадзе – про “установку до певної активності”, О.М. Леонтева – про зсув мотиву на мету дії та ін. У зарубіжній психології проблеми післядії розкривалися в теорії К.Г. Юнга про “установчі типи”. В когнітивній психології (У. Найссер та ін.) вказується на те, що обсяг і тип переробки стимулу залежить від когнітивних *схем* людини. Наслідки пізнання Найссер пов’язує із перетворенням індивіда, здійсненням *самопізнання* і його впливом на вчинки людини. У структуру післядії вписуються факти і закономірності, що стали предметом теорії когнітивного дисонансу (Я. Фестінгер).

Гуманістична психологія виявляє залежність людського буття, його наповненість життєвим змістом через відносини особи зі світом, а також вказує на важливість переходу рефлексії в суб'єктивність. Без таких *відносин* буття психічного буде нічим (К. Маркс, 1845). Воно має переживатися, а переживаються відносини, стосунки. Перехід рефлексії у суб'єктивність був названий *інтеріоризацією*. Це не просто “перенесення” зовнішнього у внутрішнє, а суб'єктивна консолідація відносин, на сукупному підґрунті яких виникає *особистість*, котра стає провідним предметом історії психології ХХ століття. Отож продовжується лінія, розпочата із розробки проблем адаптації і творчості. Осягнення особистості через її минуле і майбутнє формується у проблему життєвого і творчого шляху. Смісл останнього розглядається як сенс життя, причому в психології він пов'язується перш за все із самопізнанням і самотворенням (Роменець, 1978, 1988, 1989, 1990).

Гуманістична психологія становить напрям, що не відгороджений від інших версій розвитку сучасної психології. Це, звісно, не просто якесь еклектичне поєднання. Її зародки наявні у всіх періодах та регіонах ІВП. Психологія ХІХ і ХХ століть не могла не долучити до своїх теорій високі гуманістичні досягнення психології античної, середньовічної, ренесансної, бароківської, а також психології епохи Просвітництва (Роменець, 1978, 1981, 1982, 1986, 1988, 1990). Здобутки гуманістичної психології пов'язуються також із марксистським ученням про людину (Роменець, 1978, 1983).

У безпосередньому своєму виразі сучасна гуманістична психологія у західних країнах тлумачиться нами як інтегруюча течія, що спрямована на виявлення психічної *спонтанності* (теорія самоактуалізації А. Маслоу, центрована на особистості терапія К. Роджерса) та вдало використовує мотиви філософського екзистенціалізму, дзен-буддизму, таоїзму, тантризму. Тому така психологія має практичне спрямування, допомагає людині відкрити її “*справжню самість*”.

Радянська психологія утворюється вихідно як гуманістична за своєю загальною ідейною спрямованістю, причому навіть у теоріях, близьких до природознавства. Це виявляється у принципах індивідуалізації, творчої неповторності особистості (В. Бехтерев, І. Павлов, Б. Теплов). У напрямках, пов'язаних з науковою школою Л.С. Виготського, наявне об'єк-

тивне здійснення пошуку шляхів формування суб'єктивного, внутрішнього світу, а саме *самості* (на основі предметної діяльності людини) (Роменець, 1965, 1968, 1971, 1973, 1978, 1981, 1983, 1985, 1989).

В науковій школі, пов'язаній з ім'ям Д.Н. Узнадзе, виявляється формування установчих компонентів людської поведінки стосовно об'єктивування – творчості, моральності тощо. У школі Б.Г. Ананьєва досліджується формування самості, зокрема, на підставі життєвого шляху людини. Психологічні ідеї школи С.Л. Рубінштейна спрямовані на багатостороннє пізнавальне, етичне, естетичне та інше збагнення відношення “людина – світ”. Єдність цих компонентів названого відношення виражена через ідею “всередині-буття”, яке здійснює свій іманентний розвиток у діяльності самопізнання і самотворення (Роменець, 1978, 1989, 1990).

С.Л. Рубінштейн і Б.Г. Ананьєв психологізують суміжні з психологією науки – природничі і гуманітарні, долучаючи дані цих наук до розкриття людської самості. Водночас істотного розширення проблематика радянської психології набуває завдяки діяльнісному змісту етики, естети, гносеології та інших дисциплін. Зокрема, нами подано психологічне витлумачення питань моральної поведінки людини – поневолення, провини, спокутування, добра, милосердя, вдячності та ін. (Роменець, 1978).

Магістральний шлях від цілі до засобу і від нього до вчинкових стосунків – такий психологічний рух-поступ у рамках учинкової дії і післядії. Співвідношення мети і засобу – засаднича суперечність учинкової дії, у форматі якої розвиток її форм припускає *варіативність*: одну і ту ж мету можна досягти різними діями. Варіативність пов'язана з початковим відношенням “мети і засобу”, а тому *випробовується* як реально, так і ідеально, внаслідок чого визнається та утверджується оптимальний варіант, котрий стає здійснюваною *вчинковою дією*. Післядія характеризується активізацією: а) *самопізнання* на основі здійсненого вчинку, де останній кваліфікується як б) *самотворення* людини через консолідацію смислу життя (А.Т. Москаленко, М.М. Рубінштейн, С.Л. Рубінштейн, В.Н. Садовников, В.Ф. Сержантов, В. Франкл).

Людська самість наповнюється реальними змістовними відносинами до світу. Людина розуміється як вищий ланцюг світового буття, що здійснюється засобами, які надходять із цієї ж самості.

III. ІСТОРИЧНА ЗМІНА ПРЕДМЕТА ПСИХОЛОГІЇ У РІЗНИХ РЕГІОНАХ СВІТУ Й У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ КУЛЬТУРОЮ НАРОДУ

На основі пропонованої періодизації становлення психологічних знань, у зв'язку із структурою вчинку та з урахуванням історико-культурного базису, були визначені провідні проблеми ІВП: тотем і спільність (предки і нащадки), ритуал (звичай, церемонія) – вчинок, нірвана – кама (гедонічне ваблення), людське – загальнолюдське, мікрокосмос – макрокосмос, душа – вище існування, Я – інший, пасивна стражденність – самодостатність, інтелектуальне – етичне, біологічне – соціальне, самопізнання – самотворення.

1) Стародавній світ

а. Тотем і спільність. У межах системи первісного світогляду формуються уявлення про душу. Аналізується зв'язок ритуальної поведінки з певними віруваннями в душу, що стосуються її побудови, життя, долі, метаспихозу. Розглядаються ритуали, пов'язані із значними подіями життя людини: народженням, дозріванням, шлюбом, вихованням юні, похованням та ін. Досліджується виникнення уявлень про фатум, магію, стосовно практики оргіастичної розкутості поведінки, що сприяє врожаю, благополуччю племені тощо. Оргіастична розкутість пов'язується з табу. Аналізується значний обсяг даних, у яких наявний речовий субстрат психічного життя людини. Наголошується, що питання про смерть та безсмертя душі в їх абсолютному зіставленні у цей період ІВП ще не мислимі.

Психологічний аналіз тотемістичних вірувань у душу, виконаний Е. Тейлором, Дж. Фрезером, В. Вундтом, Л. Леві-Брюлем, О.М. Афанасьєвим, О.О. Потебнею, Ю.І. Семеновим та іншими науковцями у розрізі особливостей первісного мислення (наприклад, закон партиципації), доповнений нами *принципом абсолютизації значень*, визнання їх магічного характеру. В цьому відношенні спеціально розглянуті вірування в душу у стародавніх єгиптян, греків, слов'ян. Загалом відмінність між міфологічною і народною психологією вбачається у тому, що перша пов'язана з архаїчними віруваннями, а друга залишає у своєму арсеналі те із вірувань, котре продовжує працювати в подальші епохи людської історії, культури.

Народна психологія охоплює також досягнення наукового характеру тих чи інших століть.

б. Ритуал – вчинок – психологія у Стародавньому Китаї (Роменець, 1983). У формі поляризацій, зіставлень, притаманних конфліктній ситуації, людина фіксує ознаки світу і властивості психічних явищ. У психологічних теоріях Стародавнього Китаю розкриваються взаємостосунки Дао (шлях людини, першопричина світу), традиції і вчинку. В одних теоріях перевага надається традиції, освяченої *Дао*, в інших – перетворювальній активності вчинку, який повинен здебільшого підтримувати традицію, не протиставляючи себе їй. Ґрунтовне зіставлення вносить дезорганізацію у суспільне та індивідуальне життя людини. Зокрема, аналізуючи вчення древньокитайського філософа Дао Цзи про Дао, головним є принцип *бездіяння*, що має за первинну мету досягнення спокою. Стриманість від змін, від володіння речами, знецінення вольових зусиль, схильність до безпристрасності, врешті-решт – повернення до Дао, робить людину досконалою, справедливою, благородною. Нами окремо розглянуті (Роменець, 1983) мисленеві конструкції, що протиставили традиції вчинку та вказали на характерні способи вирішення конфлікту між ними в контексті психологічного змісту шерегу китайських учень.

Досліджені психологічні теорії “бездіяння” і “правил поведінки” в даосизмі та конфуціанстві, аргументовано психологічне значення принципу “золотої середини” саме як першооснови поведінки, а також теорії “співчуваючого вчинку” і “великого вибору” в конфліктній ситуації. Спеціально вивчено співвідношення вродженого і набутого в людській природі як шляху самовдосконалення особи. У викладі древньокитайської психології підкреслюється, що постановка питання про людську природу мала на меті віднайти правильний шлях поведінки, тобто щоб він узгоджувався із суспільними нормами життя, з одвічним еством людини. Названа психологія розкриває себе переважно в соціально-етнічному плані. Існує імператор та його піддані, між котрими відшукується гармонія, від якої й залежить благо суспільства. Дао тлумачиться як ця гармонія, причому людина може досягти її, не докладаючи великих зусиль. Їй варто тільки дотримуватися традиційного ритуалу, церемоній. Але у цьому дотриманні згасає яскравість досягнення єдності із великим цілим, сонячність самого процесу досягнення.

Лише у психологічному вченні Сунь-Цзи принцип індивідуалізації займає належне місце.

в. Нірвана — кама (нестримна чуттєвість) (Роменець, 1983). В індійській психології наявні вчення про шляхи досягнення нірвани, подолання нестримної чуттєвості. Це досягнення спричиняється філософськими настановами, які не є формальними довісками, а долучаються до провідного мотиву людської діяльності й, більше того, лише на базі такого настановлення набуває значення усякий психотренінг, що пов'язаний із пошуком смислу життєдіяльності, сенсу життя. Досягнення логотерапії (В. Франкл та ін.) є значною мірою відновлення стародавньоіндійського філософського тренінгу. Загалом покликання древньоіндійської психології — підпорядкувати всю людину вищим завданням існування. Психологія набуває найважливішого *практичного* смислу, адже прагне звільнити людину від помилкових цінностей, допомагає знайти життєву чистоту, побачити, пізнати себе, організувати психічне, духовне повсякдення так, щоб воно уможливлювало досягнення справжнього буття. У цьому, власне, й полягає культурне значення філософської, гуманістичної психології в історії Стародавньої Індії. В книгах із ІВП (Роменець, 1978, 1988, 1990) показано, що психологія має екзистенційний сенс у Стародавньому світі і феноменологічний — в епоху Відродження, бароко, Просвітництва. Йдеться не просто про психологію у рамках філософії, а про таку науку, яка підпорядкована філософським завданням, має відповідну теоретичну побудову, ціннісні основи, відштовхуючись від яких розрізняються світи істинний і неістинний у їх відношенні до вчинків людини.

г. Людське та загальнолюдське (Роменець, 1983). Приблизно в той час, коли творили Конфуцій, Лао-Цзи, Будда, з'являється пророцький рух. Його психологія звернена до тих засновків людської психіки, котрі загальні для всіх людей. Виходячи із цих засновків, у своїх вчинках особа ізолюється від усього того, що розмежовує людей у їх прагненні до матеріальних благ. Загальне утверджується на підставі ідеалізованої сутності. Психологія пророцького руху набуває теологічного у змістовлення. Справжнє спілкування між людьми не може бути безпосереднім, інакше виникають неприязнь, розбрат, хибні цінності. Поведінка зводиться до володіння матеріальними благами, котре освячується політеїстичною релігією.

Лише зв'язок через монотеїстичний теологічний принцип, що відкриває в людині *загальнолюдське*, знаходить глибинне коріння буття, розкриває справжню спорідненість людських душ. У такому аналізі психіка розкривається на всіх її рівнях; має місце координація цих рівнів і шлях пошуку власне загальнолюдського. Постає нова психологія людського єднання, що протистоїть психології антагоністичного відношення "цивілізований — варвар", що властиве античній культурі. Великий матеріал для вивчення проблеми людського-загальнолюдського дають тексти, знайдені у районі Мертвого моря і зібрані в кумрано-знавстві. Тому розшифровка (і нові знахідки) рукописів у цьому районі дадуть багатий матеріал для вивчення психологічних переконань у близькосхідному регіоні.

д. Мікрокосмос — макрокосмос — поняття, зміст яких відображає провідні психологічні пошукування античності (Роменець, 1983). У Біблії, теологічних книгах у край рідко зустрічається натхнення у зв'язку із спогляданням природи. Природа тварна, тобто створена, матеріальна, тому на шкалі цінностей займає останнє місце. Пантеїзм — вчення далекого майбутнього. Погляд людини ковзає поверхнею чуттєвого світу, шукаючи опертя, але не знаходить його у посеїбичному плотському світі; це, вочевидь, досягається тільки у світі ідеалізованому.

В класичну античність відношення між людьми опосередковують не вищим існуванням, а природою, великим світом, на який перенесена вся ідеалізована досконалість вищого існування. Макрокосмос в один і той же час виявився здійсненням (ідеалізованим) і предметно-матеріальним, доступним органам відчуття людини. Навпаки, мала природа особи, на противагу самодостатності великій зовнішній природі, має вади, недосконала, бо жадає, вимагає для свого існування чогось такого, що перебуває поза нею. В обстоюванні тут ІВП зіставлення людини і світу в античності перш за все розгортається за *лінією краси, порядку*; причому краса виявляється тим вагомніше, чим більше предмет, що нею володіє, чим він більш завершений у собі самому (такий передусім великий світ). Отож дослідницький інтерес античних психологів був спрямований на встановлення зв'язків між світом великим і світом малим (людиною).

Із позицій атомістичної психології світ і людина складаються з атомів, душа останньої —

з атомів благородніших на противагу атомам тіла (природи). Людина, щоправда, утримує у собі ідеальну сутність, хоча й матеріального походження; вона створює “вторинні” якості і приписує їх природі. Тому матеріалізм у формі атомізму не менше возвеличує людину, аніж ідеалізм. Платонічний напрям у психології навіть принижує людину як предметну істоту, проте знаходить у ній ідеальні сутності, ізолює їх від матеріального світу. Аристотель зробив крок уперед – указав шлях ідеалізації психічного, починаючи від органів відчуття і завершуючи мисленням і практичною (моральною) діяльністю людини. Відчуття нічого не беруть від зовнішнього світу, тільки форму, а мислення, душа є формою форм, до того ж такою, котра володіє здатністю керувати (Роменець, 1983).

Неоплатонізм освоює великий шлях зв'язку, перехід від світу ідей до світу речей – через екстаз та еманацию. У психології скептицизму цей зв'язок розривається, що приводить до ідеї неможливості з боку органів відчуття і мислення адекватно пізнати світ і вступити з ним у продуктивні, діяльні відносини.

Стоїки, епікурейці також звели стіну між людиною і світом, чи то у формі стоїчного непротивлення злу цього світу, замкнутого у собі, чи то у вченні про “атараксію” (незворушності). Кініки, навпаки, поводили себе, вибудовуючи ідеал зовсім близький до природи, відкинувши лущиння цивілізації, шукаючи у поведінці натуральну красу. В проведених нами дослідженнях обстоюється думка про те, що *калокагатія* (єдність краси і добра) є вищим принципом античної етики і психології у витлумаченні вчинкової діяльності людини. Із цим пов'язані ідеї Ксенофонта, Платона, Аристотеля про гармонійну єдність у людині внутрішнього і зовнішнього через мудрість, співмірність, гармонію душі та тіла, цілісність і велич душі, помірне використання життєвих благ.

У поступі античної думки психологічного спрямування (особливо в її останньому періоді) центральні поняття “мікрокосмос” і “макрокосмос” за своїм значенням і пріоритетністю міняються місцями, іноді усвідомлено, цілеспрямовано, іноді стихійно. То ідеальним постає один світ, то – інший, але у будь-якому разі кожний з них володіє одними і тими ж структурними компонентами. Врешті-решт *ідея мікрокосмосу* конституюється у глибоко змістовну тезу: в ньому знаходить відображення весь світ. Більше того, мікрокосмос –

замкнутий у собі світ, який становить зріз великого світу, тобто є одним із можливих зрізів, у котрому виявляється краса більшого світу. Звідси розвивається й набуває інтелектуальної вагомості ідея про “перетин”, “переріз” двох світів, про здійснення самопізнання великого світу через світ малий, тому що “пізнай самого себе” – це вимога пізнати себе у контексті великого світу, що виявляється у процесі такого самопізнання. Доведено (Роменець, 1983), що у середні віки був принципово відкинута зв'язок душі і великого світу, всесвіту. Цей останній, що розуміється як низькосортна природа, включаючи неживі тіла і тваринний світ, не може співвідноситися з людиною, в яку богом вкладена душа. Так в історичному поступі думки було відкинута провідне співвідношення, встановлене у психології античності, і визнано нове відношення, що вказує на зв'язок людини із вищим існуванням.

2) Середні віки

а. Душа – вище існування (Роменець, 1983). Структурою верховного буття, витлумаченого за образом душі, пояснюється сама побудова душі. Теологічна за своїм задумом розробка психологічних проблем пов'язується з ідеєю розвитку психіки (історичного та індивідуального). У цьому відношенні кореляція “душа – вище існування” не здійснюється. Згідно з патристичним ученням, вище існування не підлягає розвитку, воно самодостатнє, існує від віків. Тому зміст душі береться із джерел, котрі були спочатку і рішуче знехтувані – природа, суспільство, зовнішній об'єктивний світ.

І все ж зв'язок із природою в учінні отців церкви залишається: вони приходять до потреби побудови антропологічної психології, адже важливою проблемою для них є відношення душі і тіла (Роменець, 1983), в якому нерідко тілесному належить провідне місце. Значну увагу в патристиці надано трудовій діяльності людини, спрямованій на реальне перетворення світу, розкрита значущість тілесних дій у формуванні тіла і душі, передусім підкреслена у такому формуванні *роль руки як робочого органу*, а також *роль мови як комунікативного засобу*, зокрема, з метою духовного перетворення людини; відтак було передбачено багато ідей антропології і соціології XIX століття (Л. Нуаре та ін.).

Діячі патристики виступили в епоху розпаду культури античного світу і народження

світу феодального зі всіма потрясіннями цього переходу, коли й виникає історична психологія. В ній порівнювалися перш за все психічний образ людини світів античного і феодального, ладу дохристиянського і ладу християнського, граду Божого і граду людського. Отож це була психологія, яка шукала ідеал людської поведінки і бачила його насамперед у розриві зв'язків зі світом матеріальним. Але перехід від одного світу до другого у кінцевому підсумку визначався Божою благодаттю, не дивлячись на спроби надати людині статус *libero arbitrio* (Августин та ін.).

3) Відродження

а. “Я” та “Інший”. Наступна епоха у поступі психологічної думки (Роменець, 1983) центрується на *самовизначенні* людини. І хоч теологічний підхід ще залишається в дії, але християнський монотеїзм приймає у себе істотні сторони античного політеїзму. В ренесансній боротьбі двох світоглядів відкривається свобода світського погляду на життя, на повсякденне буття людини.

Співвідношення “Я” та “Інший” формує психологічні принципи Відродження. На зміну теолого-психологічному відношенню приходять стосунки міжлюдські. Оскільки індивід, будучи сам титаном, сприймає аналогічні претензії з боку іншого титана, то й виникає відношення “Я” та “Інший”. Спочатку з'являється відторгнення “Іншого”, але при цьому ініціюючий титан втрачає в іншому опору і можливість продуктивної взаємодії. Це – феномен “Переможця” Мікеланджело. “Інший” може бути пригнічений як особистість. І навіть, коли йому залишають свободу, він її не приймає, тому що боїться самопізнання та самовизначення, а далі – потреби самому нести відповідальність за свої вчинки (“втеча від свободи”). Мікеланджело, Шекспір як великі психологи (не тільки Відродження!), в художній формі передбачили наукову і філософську постановку цього фундаментального питання людської культури (Роменець, 1988).

Розуміння самодостатності та гідності “Іншого” приходить тоді, коли його заперечення стає знищенням початкового “Я”. Тоді “Я” приймає заходи, що зводяться до того, щоб визнати в “Іншому” наявність свободи самовизначення. Звідси зрозумілим стає смисл промови Дж. Мірандоли “Про гідність людини”. Останній убачає цю гідність у свободі самовизначення, у свободі вибору з наявних

альтернатив. У такій свободі людина Ренесансу творить себе, і це знаходить виявлення у багатоманітні психологічних пошуків епохи (Роменець, 1983).

Титанічна особистість Відродження розглядається нами в її універсальності – як предметному, так і в обдарованості. Доповнювальна цей універсальності сторона – висока індивідуалізація особистості, її неповторність, що виявляється у творчій діяльності, а відтак і створенні психології творчості як типового продукту ренесансної культури. Творчість має бути усвідомлена як унікальна якість людини; в психологічному програванні творчого процесу плекається стан готовності до творчості (Роменець, 1983).

У наших публікаціях титанізм кваліфікується першопочатково як суперечливість відносин універсальності та індивідуалізації, що приводить до внутрішньої боротьби титана. Постає фаустівська душа, котра містить ці глибинні суперечності і те, як титан витримує їх. Так утверджується найважливіша проблема психології Відродження – боротьба мотивів (через своєрідність розуміння добра і зла та визнання того, що добро вміщає у себе зло, а останнє є самовизначенням добра – це ідеї, які виголошували М. Кузанський, М. Монтень, Я. Беме, у Чен-Ень та ін.), а отже передовою думкою освоюється психологія нескінченної боротьби людини із самою собою. Лише людина, яка пройшла через цю боротьбу, в ренесансній психології доходить переконання, що боротьба мотивів є стрижнем і самопізнання, і визнання особистісної гідності. На підґрунті такого визнання були створені образи людини – ідеальної і ганебної. Звідси походить закономірна поява психологічних (одночасно і соціальних) утопій, у яких діють герої з відповідними поляризованими рисами. Тому феноменологічний підхід, властивий психології Відродження, охоплює ідеальне і реальне як її “моменти”. Гостра сатира спрямована на людські вади і головно та найдотепніше – на дурість. Поряд із психологією гуманістичною у наших публікаціях охарактеризована психологія природничо-наукового характеру (викладені теорії П. Помпонацці, Х.Л. Вівеса, Ф. Бекона, подані наукові підстави появи терміна “психологія” – Р. Геккель, О. Кассманн).

Повнота розкриття людської психіки припускає звернення науковців не тільки до іdealізованих та реальних рис особистості, а й до тих механізмів, які уможливають їх синтез.

Психологія Відродження, таким чином, готує психологію епохи Бароко – вчення про подвійність людської істоти, вимушеної за зовнішнім особистісним виразом приховувати наміри – свою справжню суть.

4) Бароко

а. Страждальність і самодостатність душі у психології XVII століття (Роменець, 1990). Те, що людина в цю епоху постає пасивною істотою, витлумачено у рефлексорній теорії Р. Декарта. Принцип рефлексорної дуги показує, що організм діє лише у тому випадку, коли наявне зовнішнє роздратування, що аргументує механістичний принцип поведінки! Та все ж психологія XVII століття виробляє також поняття про рефлексорне кільце, спіраль (принцип зворотного зв'язку як основа психічного розвитку й удосконалення). Т. Гоббс, Г. Ляйбніц, діячі братських шкіл, Києво-Могилянської Академії та інші здійснили багато, щоб довести психологічну важливість зворотного зв'язку і тим перейти від механічно витлумаченого поняття “рефлекс” до поняття “телеологічне”.

У нашій книзі (Роменець, 1990) Новий час (перш за все завдяки науковій творчості Р. Декарта) поданий значною мірою у вченнях про співвідношення душі та тіла. Психофізичній і психофізіологічній проблемам надано виняткову увагу (Декарт, Спіноза, Гейлінкс, Мальбранш). Із джерел дуалізму, монізму, okazіоналізму виріс паралелізм XIX століття. Р. Декарт “оживляє” тіло з допомогою ідей рефлексорної дуги, тваринних духів, пристрастей, а тому стара теза Аристотеля про те, що тіло оживає, коли з ним поєднується душа, ґрунтовно підривається. Це відбулося на підставі *принципу дуалізму*, відповідно до вимог якого тіло і душа існують роздільно (саме звідси бере початок той психологічний ідейний рух, який отримав назву психофізичного паралелізму). “Оживлення” тіла, як і одночасні пошуки натуральних механізмів дії душі, створювали благодатне підґрунтя для утвердження принципу антропологічної єдності у вивченні природи людини.

Р. Декарт знайшов ще одну епохальну позицію у тлумаченні психіки людини. Остання як мисляча істота була поставлена у центр світобудови (*cogito, ergo sum*). Але кожна особа є таким центром (перетворення осей координат), і цим була зазначена ляйбніцівська теорія про монади (монадологія), тобто про замкнені у собі одиниці, що відображають

весь світ (“живе дзеркало всесвіту”). Ідея рефлексу знайшла у цій теорії завершення (виток спіралі наукового пізнання) у рамках психології XVII століття.

Найважливішою психологічною проблемою епохи Бароко в наших дослідженнях є *мотивація* як той стимул, котрий визначає поведінку, вчинкову дію. Об'єктивно у цьому періоді були виявлені свідомий і несвідомий (прихований) компоненти мотивації. Цим було піднято на більш високий щабель вивчення нової, порівняно з Ренесансом, подвійності людської психіки – її внутрішнього, інтимного світу і зовнішнього виразу, що в цілому об'єктивно поставило у всій її суперечливості проблему *особистості* як типову для психології XVII століття. Це – крок у загальнокультурному плані, що був викриттям маскараду людських стосунків, *маски* як психологічного феномена, тому що вона приховувала себе-любство, егоїзм, суто особисті інтереси. Винятково важливу роль зіграли у цьому викритті психологічні розробки Ф. Ларошфуко, К. Лабрюйєра, А. Шефтсбері, В. Грасіана та ін.) (Роменець, 1990).

Ще одна проблема епохи Бароко у психології – страждальна самодостатність психічного через розкриття джерела суб'єктивного світу людини (див. роботи вчених-антагоністів даної епохи – Дж. Локка і Г. Ляйбніца) (Роменець, 1990). Перший указує на сенсуалістичне коріння психічного, другий – на його монадологічну раціоналістичну самодостатність, де монада тлумачиться як така, що не має “ні вікон, ні дверей” на протигагу відомому локківському положенню: “немає нічого в інтелекті, чого раніше не було б у відчуттях”. Отож монада виявляється “зрізом”, “живим дзеркалом всесвіту”, у якому знаходить відображення *увесь* всесвіт. Монада самодостатня – весь зміст обіймає у собі. Між монадами немає безпосереднього зв'язку, він здійснюється тільки через вище існування. Так виникає ідея наперед установленної гармонії, а світ як сукупність монад виявляється у Ляйбніца “найкращим з найкращих світів”. Інакше кажучи, мовиться про ідею самотворювального детермінізму, іманентного становлення психічного – продовження платонівської лінії у філософських питаннях психології (Роменець, 1990).

Принцип детермінізму, розроблений у психології Спінози як заперечення свободи волі, характеризував її як ілюзію. Поступово із

механістичного засновку постає принцип самотвірного спричинення, коли тіло і душа тлумачаться як такі, що безпосередньо не впливають одна на одну, а співвідносяться тільки через субстанцію. У вченні Спінози значущою є ідея Великого Інквізитора, котра пов'язується із структурою державної влади. Образ Паскаля про “мислячий очерет” мав аналогічне формулювання у Спінози: людина в межах світових визначеностей – “глина у руках гончара” (Роменець, 1990).

5) Просвітництво

а. Паралогізм інтелектуального та морального у психіці людини. В культурологічних теоріях епохи Просвітництва вказувалося на основну її культурну суперечність: досконалі, енциклопедичні знання про людину і суспільство, про світ у цілому дають змогу вибудувати життя на розумних засадах; водночас провідні діячі Просвітництва наголошують, що інтелект (розум) та моральність мають автономність (Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. Сковорода). Більше того, розвиток і вдосконалення моралі – засновки-підстави суспільного буття людини. І. Кант, який був автором терміна “просвітництво”, сам докладно вказав на цей дуалізм людської природи, а також підкреслив, що у рамках розуму не можна дати однозначних відповідей на найважливіші питання людського буття (Бог і природа, душа і тіло, свобода і необхідність, нескінченність і скінченність, смертність і безсмертя людини тощо) (Роменець, 1978).

В цю епоху психологія вибудовується на сенсуалістичному і раціоналістичному принципах. У першому випадку відчуття становить осередок психологічної системи, причому в суголосі з руховою активністю людини (відкриття закономірностей кінестезії), на що звернули увагу Дж. Берклі, Е. Конділляк, К. Гельвецій та ін.; причому зв'язок відчуттів, заснований на руховій активності, розуміється як асоціативний, а відтак і психологія стає асоціативною (Дж. Прістлі, Д. Гартлі, А. Коллінз, Дж. Толанд) (Роменець, 1978). Все це вказало на шлях наукового вивчення відчуттів і рухової активності людини, спричинило виникнення теорій кольорового, центрального і периферійного зору, а також зумовило формулювання закону про співвідношення сили подразника та інтенсивності відчуття (М. Вебер). У такий спосіб розглянута психофізична проблема, шляхи і способи її вирішення –

паралелізм, взаємодія, епіфеноменалізм. Останні дві теорії тлумачаться як такі, що не виходять за рамки паралелізму. Питання про співвідношення внутрішнього і зовнішнього конкретизується у проблемі тілесного виразу суб'єктивних психічних станів. З'являються “фізіогномічні фрагменти” К. Лафатера. Ч. Белл створює вчення про виразні рухи. Фізіогномічні інтереси призводять до вивчення анатомічного субстрату і фізіологічних кореляцій психічних суб'єктивних явищ. Ці проблеми нерідко тлумачилися в контексті вульгарного матеріалізму (П. Кабаніс).

Складні форми поведінки людини були розкриті в цю епоху в співвідношенні інтелектуального і морального компонентів, за термінологією Канта, – чистого і практичного розуму. Природне в людині протиставляється суспільному. З одного боку, в природному бачать незіпсуту людину, і це натуральне вимагає захистити її від соціальних деформацій. Природна людина як ідеал постає у творах таких мислителів, як Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. Сковорода. З іншого боку, нав'язуються ідеї панування середовища, його всесильного впливу на характер і поведінку усупільненого індивіда. Думка про те, що людина приречена вмещати у собі добро або зло змінюється оптимістичним настановленням на легкість зміни її природи. Потрібно тільки цю природу правильно пізнати (як і пізнати з достатньою повнотою зовнішній для людини світ), і тоді, відповідно до вчень енциклопедистів, можна запропонувати чи принаймні пообіцяти людству максимально щасливе життя.

Визнання принципу панування середовища приводить у психології до виникнення механістичних теорій, і Е. Ламетрі з душевною простотою і значущістю заявляє, що “людина, не дивлячись на її зарозумілість, є не що інше як перпендикулярно повзаюча машина”. В нативістських теоріях також підкреслюється дієва роль виховання, проте його завдання полягає в тому, щоб не нашкодити природі, а створити умови для спонтанного виявлення її сил. Водночас розкрита найважливіша спроможність самопізнання, яке є опорою для самотворення. Ця ідея закономірно постає у відповідних історичних формах у багатьох культурних регіонах світу, включаючи Україну, Росію, Китай та інші країни (Г.С. Сковорода, А.І. Галич, Гун Цзичжень, Цзай Чжень та ін.).

Ідея самопізнання в названу епоху пов'язується із провідним ідеологічним настановленням

– *просвітництвом*. Знання про природу і про себе, знання енциклопедичне – головний гарант процвітання суспільства та індивіда. Хоча І. Кант указував, що людина за своєю природою є щось середнє між Тімоном (мізантроп з однойменної трагедії В. Шекспіра) і Момом (блазень у давньоримській драматургії), а головна особливість людини при цьому – *дурість* як поєднання тупості і злісності; та й покладання надії на природні риси моральності, що можуть вивести людину в люди, становить головну ознаку психолого-соціальних, педагогічних теорій даної епохи.

Примітно, що в цей історичний час удосконалення людини вчені мислять здійснити через її вчинкову діяльність, у зв'язку з чим вагомий внесок у світову психологію здійснили діячі Братських шкіл України, Білорусі, зокрема й Києво-Могилянської Академії – К. Сакович, С. Капіновський, С. Купябка, Г. Конисський, М. Козачинський, а також Г.С. Сковорода (Роменець, 1986, 1990). Просвітництво як епоха залишила нам у вигляді наукового спадку оригінальні психологічні системи, які нерідко завершуються етичними розділами. Досліджуються зовнішні і внутрішні причини вчинків. Через розкриття природи останніх і властивостей самої вчинкової людини уможлиблюється її самопізнання, виникає і формується її психологія.

Вивчення мотиваційної динаміки вчинку – найважливіший предмет психології Просвітництва – сприяє виникненню і поглибленню *феноменологічного* принципу в психології. Г.-В.-Ф. Гегель створив феноменологічну психологію – вчення, яке пов'язане, з одного боку, з антропологією і феноменологією (як філософською дисципліною), з іншого – із проявами об'єктивного духу – моральністю, правом, мистецтвом, релігією, світовою історією, тобто універсальною системою філософських знань (Роменець, 1978). У будь-якому разі просвітництво у сфері психології характеризується завершенням розробки принципу знань, яка була розпочата в епоху Відродження і продовжена в епоху Бароко.

6) XIX – XX століття

а. Біологічне – соціальне, самопізнання – самотворення у структурі особистості (Роменець, 1978). Вихід за межі філософії, у яких дотепер перебувала психологія, зумовлював пошуки такої сфери знань, яка була вже визнана науковою, щоб запозичити її методи

пізнання. У другій чверті XIX століття біологія, фізіологія та інші дисципліни набувають статусу науки завдяки запровадженню перш за все еволюційного принципу, що припускає співвідношення спадковості і мінливості, принципу руху, в якому виражаються життєві установки організму, і самого рефлексорного руху – механізму, що здійснює рухову активність. Вирішуючи суперечності, пов'язані із впливом спадковості і середовища на формування організму, Т. Рібо вказує на переважання спадковості, І.М. Сеченов підкреслює провідну роль середовища (Роменець, 1978).

У цих пошуках виявляється чіткий науковий стиль, якому слугує порівняльно-патологічний метод (Т. Рібо та ін.). Еволюційний принцип зближує поведінку тварин і людини. У ланцюзі випадків Ч. Дарвін, порівнюючи їх, віддає перевагу “етичній” поведінці тварин. Людина еволюціонувала з тварин, і для наукового тлумачення цього процесу потрібно вибудувати тонкий диференційний зв'язок між ними. Тому всіляке встановлення принципових відмінностей між психікою тварин і людини оцінюється як руйнування еволюційного ланцюжка (Роменець, 1978).

І.І. Мечников як біолог, фізіолог, психолог відстежує індивідуальний розвиток людини, вибудовує психологію життєвого і творчого шляху особистості, створює вчення про ортобіоз – про ідеальну розгорнену схему індивідуального розвитку організму. В цьому вченні долається суто біологічне трактування психіки людини (Роменець, 1978).

Логічний осередок психології, що виходить із філософії і спрямовує її до самостійного існування як науки, ускладнюється: рух – дія – рефлекс. Дія стає домінантою у психологічних пошуках. Звідси виникає питання про довільний і мимовільний (“фатальний”) характер рухів. Наукова позиція припускає заперечення свободи волі, котра визначається як ілюзія, й таким чином перемагає принцип рефлексорного відображення (М.І. Сеченов, І.П. Павлов).

На новому рівні наукових досягнень відбувається повернення до ідеї тріади: рефлексорна дуга – кільце – спіраль. Уже в кінці XIX століття Дж. Дьюї показує, що рефлексорна дуга не працює, а тому повинна бути замінена рефлексорним кільцем. У вітчизняній науці цю ідею розвивали М.О. Бернштейн, П.К. Анохін. У.Р. Ешбі, Дж. Міллер, Ю. Галантер, К. Пріорам та інші. Вони створюють

теорію про корекцію дії механізмом зворотного зв'язку і про здійснювану в цьому процесі адаптацію (Роменець, 1965, 1971, 1978).

Проблема адаптації так чи інакше проходить через психологічні пошуки XIX і XX століть (Роменець, 1989). Адаптація до середовища тлумачиться як основне призначення життєдіяльності організму. Ж. Піаже, досліджуючи інтелект і дещо біологізуючи своє завдання, також бере за відправний пункт принцип адаптації, виявляє її сторони – асиміляцію і конвергенцію, тобто підкорення організму середовищу і зміну середовища відповідно до потреб організму, і цим самим перетворює адаптацію в активний творчий процес. Творчість припускає *центрацію і децентрацію*, які вказують на риси справжньої творчої оригінальності (Роменець, 1978).

Психологічна проблема *творчості* займає одне із провідних місць у психологічних дослідженнях кінця XIX і всього XX століття (Роменець, 1965, 1971, 1973, 1978). Навіть у рамках природничо-наукової психології Т. Рібо, М.І. Сеченов, І.І. Мечников, Ч. Дарвін і багато інших учених звертаються до цієї проблеми у сфері науки, котра, за висловом Е. Борінга, перебуває на її передньому краї. Скажімо, наявні значні досягнення харківської школи із вивчення теорії і психології творчості (О.О. Потєбня, Д.Н. Овсянико-Куликовський, Б. Лезін та ін.) (Роменець, 1971, 1978). Певним чином до неї долучається С.Л. Рубінштейн (Роменець, 1978, 1989).

Перехід від принципу адаптації до принципу творчості був ознаменований психологічними пошуками творчої індивідуальності. Це відобразилося навіть у рефлексологічній теорії психічного. Принцип індивідуалізації обґрунтовує “філософія життя” (неповторність життєвих, психічних явищ). З цим принципом пов'язані дільтєївські мотиви неповторності індивідуального людського існування. Була також підкреслена непересічність подій історичного процесу (Г. Ріккерт та ін.). Появляється *описова психологія*, котра розкриває унікальність психічних явищ, протиставляє себе психології пояснювальній, яка зводить психологічну науку в цілому до рівня природничо-наукового витлумачення. І.П. Павлов, аргументуючи рефлексорну природу творчого процесу, визначає власне людські творчі типи – розумовий, художній і змішаний. В.М. Бехтерев вивчає дитячий малюнок (Роменець, 1971). Як тільки інтерес до творчості почав витісняти адаптивне тлумачення поведінки, проблема

особистості виступила на перший план; психологія XX століття звернулася з науковим ентузіазмом до цього інтеграційного явища людської психіки. Особистісне підґрунтя вивчення психіки дало свої результати: у рамках цього принципу були докладно опрацьовані темперамент, характер, ідеали, інтереси, здібності, обдарованість (Роменець, 1965, 1971, 1972, 1973, 1978).

У психології особистості перш за все шукають природне (біологічне) і соціальне як її сторони. Великі дослідницькі зусилля спрямовані на пошук опосередкування між “біо” і “соціо”. Але спочатку їх поєднують безпосередньо, так що виникає формула “*біосоціо*”, характерна для бігевіоризму, фройдизму, гештальтпсихології, рефлексології і навіть павловського психологічного вчення. Загалом радянська психологія з моменту свого виникнення звернулася до філософської спадщини К. Маркса, Ф. Енгельса, В.І. Леніна, щоб побудувати науку про поведінку людини (рефлексологія, реактологія, теорія культурно-історичного розвитку психіки та ін.) (Роменець, 1968, 1978). Вже Л.С. Виготський рішуче відкинув ідею “біосоціо”; подібно людському тілу, зверненому до речового світу, психіка створює свої інструменти, які утворюють її культурний пласт. Теорія інтеріоризації (від зовнішніх дій у внутрішній план до суб'єктивно-психологічного) зайняла одну з панівних висот у психології XX століття (Роменець, 1978).

6. Самопізнання – самотворення у структурі особистості. С.Л. Рубінштейн не прийняв ідеї інтеріоризації, відзначаючи, що цей процес реально не може бути здійснений, адже неможливе перекидання якого-небудь буття із однієї модальності в іншу (Роменець, 1978). Насправді є відображення як самовідображення світу. Воно здійснюється через людське *самопізнання*, тому самопізнання людини і самопізнання світу – один і той же процес. Водночас мислитель указує на можливість вищого осягнення людського буття як *усередині буття світу* (Роменець, 1978, 1989). Пізнати себе (і тут своєрідно відновлюються психологічні ідеї бароко) означає пізнати у собі, через свою індивідуальність *загальнолюдське*, а на основі цього вищого осягнення пізнати буття, сам факт свого існування, щоб знати власне повсякдення через знаходження його значення. Психологія, виділившись із філософії і ставши самостійною наукою (дисципліною), приймає на себе проблеми і турботи філософії, виправдовуючи те центральне положення, яке

їй відводять у сучасній класифікації наук.

IV. ОБҐРУНТУВАННЯ ПРИНЦИПУ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІВП

Застосування вчинкового принципу в історико-психологічних дослідженнях (Роменець, 1966, 1971, 1978, 1983, 1988, 1990), встановлення сукупності провідних психологічних проблем в історії психології різних регіонів світу дозволяють виокремити три способи витлумачення психічного, які визначають основні етапи становлення психологічної науки. Ця періодизація не відкидає вже існуючі, а своєрідно їх доповнює, і своїми специфічними акцентами дає підстави зрозуміти психічне у його кореляції з тією основою, на якій воно виникає й у зв'язку з якою досягається.

1) Субстанційний період:

структурна відповідність психіки

її нескороминущій (субстанційній) основі

Ситуативна сторона вчинку, заломлена через такі провідні проблеми в історії психології, як “предок – нащадок”, “вчинок – звичай”, “нірвана – кама (чуттєвий потяг)”, “мікрокосмос – макрокосмос”, “душа – вище існування”, тому дозволяє визначити перший великий етап тлумачення психічного як *субстанційний*. Психіка людини співвідноситься із своєю субстанційною основою, визначається як така, що походить з неї, відображає її і прагне до неї як до тієї стихії, у якій може бути збережена (або просто повертається в неї як у лоно свого походження). На рівні давньогрецької психології душу розуміли як мікрокосмос, котрий відображає макрокосмос як своє досконале начало, але з нею ніколи не отожднюється. Ось чому мікрокосмос не володіє завершеністю, властивою самотворювальному макрокосмосу. Субстанційний період охоплює міфологічну психологію, психологію Стародавнього світу та середньовіччя.

2) Феноменологічний період:

діалектична зміна психічних явищ (феноменів) як спосіб самопізнання духу, матерії

Мотиваційна сторона вчинку, будучи розкрита через такі провідні проблеми в історії психології, як “Я – Інший”, “страждениість – самодостатність”, “інтелектуальне – моральне”, дає підстави визначити другий етап у тлумаченні психічного як *феноменологічний*. Психіка людини розглядається у її напруженій

динаміці й набуває нових контурів залежно від позиції спостереження. Це розмаїття бачення психіки підлягає закономірній, саме феноменологічній, зміні, чому сприяє наявна тут діалектика свідомого і несвідомого. У цей період уже чітко простежується принцип розвитку, що ґрунтується на самотворенні психічного, зокрема, – через боротьбу мотивів, ухвалення рішення тощо. Людина сама визначає долю свого становлення. Від неї залежить, ким буде і що досягне, і чи підніметься до досконалого рівня, або ж її здолає нищість (А. Манетті, П. Мірандола та ін.). Психічний феномен в один і той же час утримує в собі своє твердження, оскільки *усвідомлюється* як унікальний і водночас не усвідомлюється як скороминущий. Але він звиряється із субстанційним еталоном і на засадах останнього осмислюється невідповідність даного психічного феномена саме цьому еталону; такий феномен розуміється як перехідний, минущий. Ця феноменологія духу може набувати форми життєвого і творчого шляху особистості, але заломленого переважно через пізнавальний інтерес (Ібн Тофайл, Дж. Локк, Г. Гегель та ін.).

3) “Освоєння” період:

психіка, котра адаптивно й водночас творчо (у формах етичної, художньої, наукової, технічної) привласнює світ

Дієва сторона вчинку, виявлена через такі провідні проблеми в ІВП, як “біологічне – соціальне”, “самопізнання – самотворення”, дозволяє визначити третій етап у тлумаченні психічного, яке тепер осмислюється як знаряддя *освоєння* світу (К. Маркс) й самої себе. Саме дія дає змогу людині не тільки пізнати, але й практично опанувати світом, спираючись на наукову, художню, моральну та інші форми діяльності, пристосовуючись до цього світу (принцип адаптації – від Г. Спенсера до Ж. Піаже та У. Ешбі), змінюючи цей світ (принцип творчості – від О.О. Потебні, А.Н. Веселовського до Я.О. Пономарьова, М.Г. Ярошевського та ін.), внаслідок чого індивід формується як особистість, а проблема особистості на етапі “освоєння” в ІВП виходить на перший план і стає домінантою розуміння психічного (В. Дільтей, В. Джемс, О.Ф. Лазурський, Г.В. Олпорт, С.Л. Рубінштейн та ін.). Оскільки за допомогою дії людина завойовує світ, щоб змінити, удосконалити його і себе, то вона стикається з такими силами навколишнього світу і власного духу, які раніше не передбачала, але на які тепер вимушена реагувати.

Освоєння світу і самої людини (та її як особистості) припускає тому “зворотний зв’язок”, так що досконала дія приводить її до нових ситуаційних відносин (реагувань на вчинок). У цьому разі стає реальністю *вчинкова спіраль*, а сам вчинок усвідомлюється як початковий осередок психологічної системи. Взятий в історичному форматі, цей осередок розгортає свої визначення як ситуативне, мотиваційне, дійове, реактивне (післядійове) формоутворення, що є засадничим принципом, який пояснює рушійні сили психологічного пізнання людини і, врешті-решт, обґрунтовує основні етапи історико-психологічного пізнання. В ньому *вчинковий принцип*, що діяв спочатку несвідомо (перебуваючи у своєму “інобутті”), немов би приходить до самопізнання (основне значення післядії – С.Л. Рубінштейн, Д.О. Узнадзе, Б.Г. Ананьєв, О.М. Леонтьєв, М.Г. Ярошевський, Томашевський та ін.). Відтак проблема самопізнання і самотворення виявляється для людини, її життєвого і творчого шляху, проблемою *ключовою*. В сучасну епоху психологія може гідно, на протипагу авторитетним заявам (Скіннер, 1972), оцінити те, чим вона жила весь час, і таким чином стати “на цю сторону” такої гідності, яка була метою на великому шляху пошуків, надій, страждань – шляху невичерпного самопізнання людини.

V. ВИСНОВКИ

1. Дослідження теорії *наукової психології* здійснене нами у зв’язку з історією людської культури. Остання – не зовнішній фон, а середовище, стосовно якого ця наука проводить взаємні змістовні екстраполяції. Вивчені багатоманітні способи взаємодії між науковим, художнім, філософським відображенням психології людини. Відстежена еволюція низки фундаментальних історико-культурних тем (Великий Інквізітор та ін.), що знайшли осмислення також й у психологічних творах. Культурологічний принцип в ІВП запропонований нами з урахуванням відповідних проблем історичної психології. Загалом зв’язки історії психології з історією людської культури детально вивчені на основі *категорії вчинку*. Вчинок виявляє подвійну природу: одночасно рефлексується як загальнокультурний феномен і як специфічний осередок системи та історії психології.

2. Обґрунтувавши вчинок як *логічний осередок ІВП*, нами, відповідно до психологічної структури вчинку (ситуація, мотивація, дія,

післядія), визначені вузлові місця ІВП, де здійснюються її якісні зсуви. Предмет ІВП виявлений у зв’язку з цим у його поступальному розвитку-перебігу, в послідовному пізнавальному *зміщенні логічних акцентів* із ситуації на мотивацію, а далі – на дію і післядію.

3. Встановивши *провідні проблемні віхи становлення ІВП* у зв’язку з певними культурно-історичними регіонами світу (мікрокосмос – макрокосмос та ін.), нами доведено, що ці історико-психологічні проблеми пов’язані із структурними особливостями вчинку як логічного осередку і водночас підводять до з’ясування найважливішого питання ІВП як науки – до її *періодизації*.

4. Були визначені головні етапи в ІВП – *субстанційний, феноменологічний та освоювальний*. Перший показує характер співвідношення душі людини з непорушною опорою, яку бачать то в матеріальних спорудах, то в ідеї субстанції і т. ін. Душа та опора мисляться як такі, що мають точки зіткнення. Такі принципи пізнання психіки владарюють у Стародавньому світі і середні віки. На другому етапі на перший план виходить ідея суперечності душі, котра визначає себе через цю суперечність і через її подолання. Замість ідеї субстанції як опори для існування, тепер мислиться “Інша” людина. У зв’язку з цим у наших книгах із ІВП розкрита психологічна діалектика “Я” та “Іншого”, характерна для психології Відродження. Розвиток цієї ідеї здійснюється також в історії психології XVII століття у межах проблеми стражденності і самодостатності, а також в епоху Просвітництва – у межах проблеми взаємодії інтелекту і моральності. В XIX і XX століттях одним із провідних у психології наукових інтересів є розкриття співвідношення *біологічного і соціального* у психіці людини, котра тепер досягається в акті практичного освоєння світу.

5. Спираючись на вирішення методологічних питань про предмет і принципи історико-психологічного дослідження, нами розроблена *всесвітня історія психології* у п’яти частинах. Чотири навчальні посібники цієї історії загальним обсягом біля 100 др. арк. вийшли в світ у видавництві “Вища школа” в 1978–1990 роках. Підготовлений рукопис останнього, п’ятого навчального посібника – “Історія психології епохи Просвітництва” (30 др. арк.), вихід у світ якого планується в 1992 році. Частково цей матеріал опублікований нами в інших виданнях (див. далі список праць). У будь-якому разі, ті, хто вивчає ІВП – студенти

і молоді фахівці-психологи – отримують детально розроблену, створену на певних методологічних принципах, ІВП, яка, за нашим задумом, повинна сприяти формуванню творчого мислячого психолога-професіонала.

6. Обґрунтованість, істинність обстоюваних нами наукових тверджень вбачаємо у їх загальнокультурному, творчому критерії – головню у *збігу основних ідей*, що стосуються вчинкової активності людини в історії психології, мистецтва, художньої літератури, права, філософії тощо. Тому однією з найважливіших ознак у висвітленні ІВП є *творчий*, багатаспектний, міждисциплінарний характер пізнання психічної реальності.

Обґрунтованість, істинність усього вищевикладеного також полягає в тому, що нами реалізується найважливіше загальнозначущє діалектичне положення про *єдність* логічного та історичного. А це означає, що логіка вчинку в *системі психології* в основному *співпадає* із логікою вчинку в *Історії* Всесвітньої Психології.

VI. ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ ІЗ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ (1965–1989 РОКИ)

Навчальні посібники

1. Психологія творчості: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1971. – 247 с.
2. Історія психології: Навч. посібник. – К.: Вищ. шк., 1978. – 439 с.
3. Історія психології Стародавнього світу і середніх віків: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1983. – 415 с.
4. Історія психології епохи Відродження: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1988. – 488 с.
5. Історія психології XVII століття: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1990. – 365 с.

Монографії

6. Фантазія, пізнання, творчість. – К.: Наук. думка, 1965. – 151 с.
7. Виховання творчих здібностей у студентів. – К.: Вища. шк., Голов. вид-во, 1973. – 96 с.
8. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании. – К.: Здоров'я, 1989. – 191 с.

Статті та розділи в монографіях

9. Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології // 3 історії філософської думки на Україні. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 104–118.
10. До питання про фрейдизм та його критику на Україні // 3 історії філософії на Україні: Матеріали респ. наук. конф. – К.: Наук. думка, 1967. – С. 135–142.
11. Психологія // Розвиток філософії в Українській РСР. – К.: Наук. думка, 1968. – С. 371–419.
12. Методологічні питання дослідження зв'язку психічного і фізіологічного у вітчизняній науці // 3 історії філософії та соціології на Україні. – К.: Наук.

думка, 1968. – С. 31–38.

13. Психоаналітична концепція З. Фромма // Психологія: Респ. наук.-метод. зб. – К.: Рад. шк., 1969. – Вип. 7. – С. 141–150.

14. Философская и психологическая мысль народов России: Украина // История философии народов СССР. – М.: Наука, 1971. – Т. 4. – С. 637–650.

15. Аналіз творчого процесу // Філософська думка. – 1972. – № 1. – С. 52–62.

16. Боротьба за марксистсько-ленінську методологію в українській прикладній психології (психотехніці та психогігієні) в період побудови соціалізму // Пробл. філософії. – К.: Наук. думка, 1973. – Вип. 27. – С. 33–40.

17. “Аналітична психологія” та пізнавальний преформізм К. Г. Юнга // Філософ. думка. – 1975. – № 5. – С. 77–86.

18. Розробка К. Марксом і Ф. Енгельсом методологічних основ наукової психології // Філософ. думка. – 1977. – № 1. – С. 42–52.

19. Історія психології // Програма курсів “Загальна психологія” та “Історія психології” для студентів відділення психології філософського факультету. – К.: В-во КДУ, 1981. – С. 17–23.

20. Київська Русь і початок вітчизняної психології (До 1500-річного ювілею заснування Києва) // Психологія: Респ. наук.-метод. зб. – К.: Рад. шк., 1981. – Вип. 20. – С. 3–21.

21. Проблеми життєвого шляху людини в історії психології [“Круглий стіл” філософів, психологів, соціологів “Життєвий шлях особи”] // Філософ. думка. – 1982. – № 1. – С. 17–20.

22. Питання історії вітчизняної психології в працях Г. С. Костюка // Психологія: Респ. наук.-метод. зб. – К.: Рад. шк., 1985. – Вип. 25. – С. 106–112.

23. Первые отечественные учебные пособия по философии и психологии на Украине в начале XVII века // Филос. науки. – 1986. – № 6. – С. 112–117. Соавтор: В.М. Ничик.

24. Психологія // Філософський словник. – К.: УРЕ, 1987. – 2500 зн.

25. Філософські ідеї східної патристики на Україні (XIII–XV ст.) // Історія філософії на Україні. – К.: Наук. думка, 1987. – Т. 1. – С. 137–150.

26. Психологические идеи восточной патристики на Украине (XIII–XV вв.) // Изучение традиций и научных школ в истории советской психологии. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – С. 65–71.

27. Научная, педагогическая и общественная деятельность С.Л. Рубинштейна на Украине // Методология и история психологии. Тезисы к XII съезду Общества психологов СССР. – М., 1989. – С. 81–82.

АНОТАЦІЯ

Роменець Володимир Андрійович.

Предмет і принципи історико-психологічного дослідження.

У пропонованому фундаментальному дослідженні логіко-методологічній реконструкції подана історія *всесвітньої психології (ІВП)* як взаємодоповнювальний перебіг еволюції, розвитку, формування та ущільнення *суперечливої системи психологічних знань* від найдавніших часів до кінця XX століття, котра охоплює

не тільки узмістовлення психологічної творчості і будь-якого мислєдїяльного практикування у різних сферах духовного життя людства (філософія, культура, релігія, мистецтво, наука, політика тощо), а й присутність цих знань у фольклорі, медицині, праві, природничих і суспільних науках, діловому і неформальному повсякденні. *Предмет* історико-психологічного дослідження розглянутий у ході розвитку психології за періодами та етапами його перетворення, що відображає поступально тлумачення природи психічного як суб'єктної діяльності людини у світі. Головну увагу звернено на логічний взаємоперехід об'єктивного і суб'єктивного як процесної хвилі становлення, визначення і формування психічного у зв'язку з учинковим осередком. Тому вчинок проаналізовано як логічне осердя ІВП, відрефлексовано історико-психологічне зрушення акцентів у його розвитку в різних країнах світу, аргументовано єдність предмета і принципів указанного дослідження, що дало змогу уперше встановити періодизацію ІВП. У підсумку запропонована нова теорія історико-психологічного процесу, що містить послідовний виклад наукових пошукувань, реалізовані у відповідних теоретичних концепціях і системах, наукових напрямках і школах в органічному зв'язку з історією людської культури.

Ключові слова: історія всесвітньої психології (ІВП), історичний плюралізм, культура, учинок, історико-психологічний процес, вчинковий логічний осередок ІВП, історико-психологічне знання, періодизація ІВП, вчинковий принцип у психології, логічна структура вчинку, принципи періодизації ІВП, конфліктна і колізійна ситуації, категорії мотиву і дії, гуманістична психологія, тотем, ритуал, нирвана, душа "Я", "Інший", інтелектуальне і моральне, особистість, творчість, самопізнання, самотворення.

АННОТАЦИЯ

Роменец Владимир Андреевич.

Предмет и принципы историко-психологического исследования.

В предлагаемом фундаментальном исследовании логико-методологической реконструкции подана история всемирной психологии (ИВП) как взаимодополняемый ход эволюции, развития, формирования и уплотнения противоречивой системы психологических знаний от прадавних времен до конца XX века, которая охватывает не только усодержание психологического творчества и любой мислєдїяльной практики в разных сферах духовной жизни человечества (философия, культура, религия, искусство, наука, политика и тому подобное), но и присутствие этих знаний в фольклоре, медицине, праве, естественных и общественных науках, деловой и неформальной повседневности. Предмет историко-психологического исследования рассмотрен в ходе развития психологии по периодах и этапах его превращения, что отображает поступательное толкование природы психического как субъектной деятельности человека в мире. Главное внимание обращено на логический взаимопереход объективного и субъективного как процессной волны становления, определения и формирования психического в связи с поступковой ячейкой. Поэтому поступок проанализирован как логическая сердцевина ИВП, отрефлексиован историко-психологический сдвиг акцентов в его развитии в разных странах мира, аргументировано единство предмета и принципов указанного исследования, что дало возможность впервые

установить периодизацию ИВП. В итоге предложенная новая теория историко-психологического процесса, что содержит последовательное изложение научных исканий, реализованные в соответствующих теоретических концепциях и системах, научных направлениях и школах в органической связи с историей человеческой культуры.

Ключевые слова: история всемирной психологии (ИВП), исторический плюрализм, культура, поступок, историко-психологический процесс, поступковая логическая ячейка ИВП, историко-психологическое знание, периодизация ИВП, поступковый принцип в психологии, логическая структура поступка, принципы периодизации ИВП, конфликтная и коллизийная ситуации, категории мотива и действия, гуманистическая психология, тотем, ритуал, нирвана, душа "Я", "Иной", интеллектуальное и моральное, личность, творчество, самопознание, самосозидание.

ANNOTATION

Romenets Volodymyr.

Subject and Principles of Historical-Psychological Research.

In the current research the history of world psychology as the course of evolution, development, forming and consolidation of the system of psychological knowledge from the ancient times to the end of the XX century, which covers their presence in folklore, medicine, law, natural and social sciences, business and informal everyday life, has been logically and methodologically reconstructed. The subject of research has been considered in the course of the development of psychology according to the periods and stages of its transformation, which reflects the irreversible interpretation of nature of psychic as the subject of a human activity in the world. The main attention has been paid to the logical inter-passing of objective and subjective and forming psychic in the connection with the action core. The act has been analyzed as a logical core of the history of world psychology (HWP), the unity of subject and principles of the current research has been substantiated, which allowed for the first time to establish the division into periods. The new theory of historic-psychological process, which contains the presentation of scientific searches, realized in the appropriate theoretical concepts and systems, scientific directions and schools in the organic connection with the history of human culture, has been offered.

Key words: history of world psychology (HWP), historical pluralism, culture, act, historical-psychological process, action logical core of HWP, historical-psychological knowledge, periodization of HWP, action principle in psychology, logical structure of act, principles of HWP periodization, conflict and collision situations, categories of motive and act, humanistic psychology, totem, ritual, nirvana, soul of "Self", intellectual and moral, personality, creativity, self-cognition, self-creation.

Переклад з російської професора Анатолія В. ФУРМАНА за рукописом: Роменец В.А.

Предмет и принципы историко-психологического исследования: дисс. в форме научного доклада... доктора психол. наук: спец. 19.00.01 "Общая психология, история психологии". – К., 1990. – 42 с.

Надійшла до редакції 9.03.2013.